

TRI PISMA I TRI PREDGOVORA ILI JURAJ KRIŽANIĆ O SVOJOJ MISIJI U MOSKOVIMI

O tristotoj godišnjici smrti Jurja Križanića – 1683/1983.

Dr Ivan GOLUB

UVOD

Godine 1983. navršilo se tristo godina otkako je Juraj Križanić poginuo u poljskoj vojsci Jana Sobieskoga koja je pritekla Beču što su ga opsjedali Turci. S tim u vezi održan je u rujnu 1983. godine Međunarodni simpozij o Jurju Križaniću u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Također je u rujnu održan i niz predavanja o Križaniću u njemu posvećenoj sekciji na Međunarodnom slavističkom kongresu u Kijevu, a u studenom je u New Yorku na Columbia University održan međunarodni simpozij pod naslovom „Juraj Križanić: ličnost, suvremenici i jezik”. Zanimljivo je da čovjek koji je za života objavio tek jednu brošuru od 13 stranica i nekoliko pjesama, tri stotine godina nakon smrti okuplja i zakuplja stručnjake raznih znanja i umijeća. Razlog je zacijelo u tome što je Križanić bio izvorni mislilac, smioni djelatnik i neslomljivi stradalac.

Juraj Križanić (lat. Crisanius, tal. Crisanio) rodio se 1617. ili 1618. u Obrhu u Hrvatskoj.¹ Gimnaziju polazi kod isusovaca u Ljubljani, filozofiju uči u Grazu, a teologiju u Bologni i u Rimu. Već za vrijeme studija bavi se materinjim jezikom, prikuplja hrvatske poslovice, prevodi teološke tekstove na hrvatski i jadikuje nad sunarodnjacima koje sreće u inozemstvu a koji se diče da su zaboravili materinji jezik. *Moscovia* (1586) A. Possevina, koju čita u Bologni, inspirira Križanića da se usmjeri prema crkvenom sjedinjenju Slavena. Radi toga stupa u Grčki zavod u Rimu, gdje uči grčki jezik i teološku kontroverziju. Tu Križanić svojim dotadašnjim jezičnim i crkvenim interesima pridružuje i političke osnove o tome kako da ruski car oslobodi porobljene Slavene od Turaka. U jednoj predstavi F. Ingoliju iz 1641. godine Križanić razvija svoju „moskovsku misao”: želi poći na dvor ruskog cara, tamo zadobiti svojim uslugama njegovu naklonost; tada će ga poticati na prosvjeđivanje zemlje, negovarati ga na rat protiv Turaka i privoljeti na rad oko crkvenog sjedinjenja s Rimom.

1 Bibliografiju o Jurju Križaniću za razdoblje od 1772. do 1972. izradili smo pok. Aleksandr Ljvovič Goljdberg i ja i objavili je u zborniku: Juraj Križanić (1618–1683) Russophile and Ecumenic Visionary edited by Thomas Eekman and Ante Kadić, The Hague, Paris 1976, str. 329–352; a bibliografiju za razdoblje od 1973. do 1979. izradio sam ja i objavio u Historijskom zborniku 31–32 (Zagreb 1978/79), 325–329.

Pošto je proveo nekoliko godina u domovini kao župnik u Nedelišću i Varaždinu, Križanić polazi 1646. godine prvi put u Moskvu, gdje ostaje gotovo dva mjeseca, i moskovskim vlastima podastire predstavku o potrebi ispravljanja ruskog jezika. U sklopu carskog poslanstva iz Beča, bio je početkom 1651. u Carigradu, gdje se upoznao s učenim Nikusiusom Panajotisom. Križanić potom dolazi u Rim, gdje počinje prevoditi tekstove iz *Kirillove knjige* (Moskva, 1644), pa, uključujući i grčko-pravoslavne teološke pisce, radi djelo *Sveukupna knjižnica raskolnika* (Bibliotheca Schismaticorum Universa) koje bi bilo suma kontroverzija s pravoslavljem, kao što je Bellarminoovo djelo suma kontroverzija s protestantizmom. Ostavlja djelo nedovršenim i odlazi mimo papine volje u Rusiju. Za svog boravka u Rimu Križanić se bavi i glazbenom teorijom. Objavljuje svoje *Glazbene tvrdnje* (Asserta musicalia) 1656. Nadzire tiskanje glazbenih radova i radova o glazbi Joãoa IV, kralja portugalskoga. Povezan je s baroknim krugom tadašnjeg Rima koji tvore A. Kircher, polihistor; L. Holstenius, geograf i bibliotekar; J. Caramuel, glazbeni teoretik i matematičar; V. Spada, graditelj i papin savjetnik, i drugi. U sporu što se vodi pred Svetom rimskom rotom o tome što treba razumijevati pod ilirskom zemljom, Križanić je protagonist one strane koja je smatrala da su Kranjska, Štajerska i Koruška u ilirskoj zemlji zajedno s Hrvatskom, Slavonijom, Dalmacijom i Bosnom, no gubi parnicu.

Križanić stiže preko Nježina u Moskvu 17. rujna 1659. Predstavlja se pod kriptonimom Juraj Biliš Serbenin i nudi se na službu; spreman je biti službeni historiograf, pisati povijest Rusije, biti carski knjižničar, predlaže da se pod njegovom redakcijom priredi novi prijevod Biblije, spreman je izdati slavensku gramatiku i leksikon. Od svih ponuda prihvaćena je posljednja. No nakon nešto više od godine dana, iz do sada neutvrđenih razloga, prognan je u Sibir, u Tobolsk. Ne dajući se slomiti novim udesom, Križanić dovršava rad na pravopisu i gramatici, radi svoje glavno djelo *Razgówori ob wladátelystwu* (Politika). Djelo je zapravo trilogija ekonomike, vojne vještine i politike. U njemu se Križanić teorijski i praktički zalaže za to da Rusija postane ekonomski, vojno, politički moćnom i kulturno uzdignutom i da pomogne izbavljenju potlačenih slavenskih naroda. To djelo – kao i sva druga, ako nisu pisana latinski – pisano je Križanićevim, nazovimo ga tako: općeslavenskim jezikom, i ono nije samo politički rad nego i jezični spomenik. U svojoj *Gramatici*, kojoj je 1665. napisao predgovor, Križanić veli: kao što su Grci uz itačko i dorsko narječje imali i zajedničko narječje razumljivo svim Grcima, tako i on piše gramatiku govorom razumljivim svim Slavenima. Djelo *O Božjoj Providnosti* (De Providentia Dei, 1666/67) političko je i teološko. Djelom *Ob Svetom Kršćenju* Križanić pobija praksu prekrštavanja Latina. U krnjem djelu *Tolkovanie istoričeskikh proročestv* (1674), oslanjajući se na tadašnje crkvene i političke prilike, Križanić nastoji oko ostvarenja svojih davnih političkih i crkvenih nauma. Piše i djelo *o trgovini Kine*. Djelo *Obličènje na solovèčskuju čelobitnu* (1675) jedinstven je slučaj da katolički teolog ustaje na obranu službene Pravoslavne crkve kad se u njenu krilu pojavio raskol. Djelo *Smertnyj razred* (1675/76) sadrži ključne Križanićeve teološke kontroverzije.

Mladi car Fedor Aleksejevič pomilovao je Križanića i on nakon petnaest godina napušta Tobolsk (1676) da bi 1677. napustio i Rusiju i iz nerazjašnjenih razloga u Vilniusu stupio u dominikanski red, uzevši ime fra Augustin. Piše djelo *Historia de Sibiria* (1680). Witsen, koji će se tim djelom poslužiti u pisanju svoje knjige o Tatariji i Sibiru, usput kaže da je Križanić 1683. poginuo za opsade Beča u poljskoj vojsci.

Osnovna je Križanićeva ideja bila da Slaveni čine jednu etničku obitelj, koja je dijelom pod turskom silom, dijelom pod njemačkom vlašću, a dijelom pod grčkim utjecajem. Uvjeren da je podjela Slavena na katolike i pravoslavne kobna, Križanić nastoji da se Slaveni nađu združeni u jednoj (rimskoj) Crkvi. Ruski je car dužan da poradi na oslobođenju drugih slavenskih naroda i da im pomogne da imaju „domorodne sinove” na kraljevskom prijestolju. Da bi Rusija izvršila svoje poslanje, mora postati ekonomski, vojno i politički jakom i kulturno razvijenom.²

Postoji nekoliko znamenitih tekstova u kojima je Križanić više nego igdje izrazio svoja opredjeljenja i svoja usmjerenja. To su tri pisma i tri predgovora.³ U pismima je kazao što kani raditi a u predgovorima veli što je uradio.

Prvo je pismo Križanićeva mladenačka predstavka Francesku Ingoliju, tajniku Kongregacije za širenje vjere, podastrta 1641. u Rimu.

Drugo je pismo povjerljivo pismo zemljaku i prijatelju Rafaelu Levakoviću iz Smolensčine 1647. u Rim.

Treće je pismo predstavka caru Alekseju Mahailoviču o svom dolasku u Moskvu 1659. godine.

U svakom pismu Križanić vodi računa o naslovniku, tako da se samo iz spleta pisama može razaznati njegova cjelovita misao i namisao.

U predgovorima svojim glavnim djelima Križanić govori što je i s kojom nakanom u tim djelima napisao.

Glavnom svom djelu *Razgovori o vladateljstvu*, koje predstavlja trilogiju ekonomike, vojnog umijeća i politike, Križanić je napisao predgovor 15. travnja 1663. Tu govori o Rusiji u sebi, o tome naime što poduzeti da Rusija bude ekonomski, vojno i politički moćna.

---

2 Ivan Golub, *Slavenstvo Jurja Križanića*, Forum JAZU, Zagreb 1983, br. 1–3; Ivan Golub, *Slavenstvo Jurja Križanića*, Zagreb 1983, *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Radovi o Jurju Križaniću*, sv. 2.

3 Pismo Rafaelu Levakoviću objavio je Sergej Belokurov: *Jurij Križanić v Rossii*. (Po novym dokumentam). Moskva 1902, *Priloženija*, str. 143–235. Pismo caru Alekseju Mihailoviču objavio je Sergej Belokurov, *Jurij Križanić v Rossii*, nav. dj., str. 173–176. Pismo pak Francesku Ingoliju objavio je najprije Sergej Belokurov, prema jednom prijepisu: *Jurij Križanić v Rossiji*, *Priloženija*, nav. dj., str. 88–126; a zatim prema autografu Ante Kadić: *Križanić's Memorandum, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 3 (1964), 331–349. *Predgovor Razgovorima o vladateljstvu* kritički izdan u djelu: *Jurij Križanić, Politika*, Moskva 1965, priredio V. V. Zelenin, preveo i protumačio A. L. Goljberg, redigirao M. N. Tihomirov. *Predgovor Političkim knjižicama* objavio P. Bezsonov: *Russkoe gosudarstvo v polovine XVII v.*, sv. II, Moskva 1860. *Uvod u Gramatiku* objavljen u djelu „*Gramatično izkazanje ob rúskom jeziku popá Júrka Križániča*” (Čtenija v Imperatorskom obščestve istoriji i drevnostej rossijskih, Moskva 1848).

U proslavu svojim *Političkim knjižicama*, pisanom između 1663. i 1666, Križanić ne prestajući govoriti o Rusiji u sebi posebice govori o Rusiji prema slavenskim narodima i u tom kontekstu navodi razloge svojega dolaska u Rusiju. *Proslav* je u isti čas i predgovor djelu i molbenica caru Alekseju.

U predgovoru svojoj *Gramatici*, pisanom u Tobolsku u Sibiriji 7. listopada 1665, Križanić govori o stanju slavenskih jezika, a u *Napomeni čitateljima*, koja prethodi samom predgovoru, naziva svoj općeslavenski jezik kojim je napisao *Gramatiku* nekim zajedničkim jezikom.

Predgovore sam preveo iz Križanićeva općeslavenskog jezika, a pisma s latinskog i talijanskog i ruskoslavenskog jezika.

Dobro! Neka se uostalom čuju Križanićeve vlastite riječi – ipsissima verba.

Pisma

KRIŽANIĆEV PODNESAK O MISIJI U MOSKOVJIJI PODASTRT FRANCESKU INGOLIJU, TAJNIKU KONGREGACIJE ZA ŠIRENJE VJERE
1641. GODINE U RIMU

IHS

MRA

O misiji u Moskoviji

Presvijetlom i prečasnom monsignoru gospodinu Francesku Ingoliju,
tajniku Svete kongregacije za širenje vjere

Presvijetli gospodine, premda je množina naroda moskovskoga Kneza bila jednoć malo a kasnije još manje poznata nego i same Indije, nisu od strane Svete Stolice izostajala pisma, pobude i poslanstva, kako bi se Moskovljane od grčkih zabluda privelo k spoznaji istine, u koje su zablude ti priprosti ljudi zapleteni [...]

Za taj se posao uzelo ljude pobožne i istaknute u kreposti, koji su za to upotrijebili sve sile i sve moguće umijeće, a neki su k tome i opisali sve prilike u onim krajevima. No ipak, svi oni zbog raznih razloga nisu postigli vidljivog uspjeha, ali su zato počeli lomiti pretvrđi led pokazujući pritom osobitu krepost i hvalevrijednost, jer su učinili da se drugi na njihov račun mogu učiti.

A jer je Sveta kongregacija htjela također mene najmanjega, i za to malo prikladna, svojom darežljivošću utvrditi i obodriti u želji za tim pothvatom, odlučio sam da s većom djelotvornošću idem za tim ciljem, kako bih bio manje nepodesan za nj te o tome podastirem Vama, presvijetli gospodine, ovaj ponizni podnesak, koji nije mogao biti mnogo kraći, jer je stvar toliko zamršena. [...]

Premda se za obraćanje nevjerničkog naroda traže mučenici i ljudi velike ljubavi i duha, koji zavređuju da čine čudesa, ipak, očito je, da za propovijedanje i postizanje nekog ploda dostaje koji puta također i obična osoba, koja ne posjeduje vrline, samo nek nije smutljiva. I ja ne držim Moskovljane ni raskolnicima (jer njihov raskol ne proizlazi iz oholosti, pravog korijena raskola, nego proizlazi iz ne-

znanja), već ih držim za kršćane koji su naprosto zavedeni u zabludu. I tako mislim da ići saobraćati s njima ne znači ići propovijedati im vjeru (koji pothvat ja nikad ne bih namislio preduzeti), već znači ići poticati ih na vrline, na znanost, na slobodna umijeća; kad to bude uvedeno, bit će poslije lako pokazati im njihovu lažnost i prijevaru, što će biti djelo drugih punih duha i kreposti. [...]

Ne namjeravam raspravljati s ovim najjednostavnijim ljudima. Ako bi mi se ipak pružila prilika da to učinim, nije mi ni na kraj pameti da spominjem raskol, već ih mislim samo poticati na vrline i omraziti im poroke. [...]

Nemam nakanu propovijedati u crkvi, nego samo boraviti na dvoru. [...] Međutim, ono što je potrebno za spas Moskovljana jest samo to da im se razotkrije prijevara Grka i da se revidiraju oni njihovi prijevodi i isprave ako ureba. [...] Ja mislim da Moskovljani ne bi bili tako tvrdi da surađuju na ispravljanju svojeg Svetog pisma kad bi im se očito pokazale pogreške koje se u njemu nalaze. A da bi se to moglo pokazati, mislim da nije potrebno poznavanje samo latinskog i grčkog već i hebrejskoga, no nadasve temeljito razumijevanje slavenskog jezika.

Taj bih pothvat mogao izvesti ovako:

1. Trebalo bi naći načina da dođem na dvor Velikoga Kneza.
2. Tražiti priliku da često govorim s njime i zadobiti njegovu naklonost.
3. Sačuvati naklonost i postati vrijedan priznanja i nagrada.
4. Biti oprezan u primanju nagrada kakve god one bile.
5. Ne vrijeđati nikoga od biskupa, plemića niti drugih osoba.
6. Dobiti dozvolu da tiskam svoja djela. No prethodno dati da ih pregledaju biskupi da ne bih u njima ostavio bilo što sumnjiva.
7. I na kraju otkriti, s Božjom pomoći, svoju nakanu. [...]

Budući da je Povijest između svih pisanih djela najkorisnija, i s više razloga preporučljiva i manje sporna, htio bih i ja boraveći u Rimu sastaviti djelo o kršćanskoj povijesti koja bi samo općenito dotakla crkvenu povijest drugih naroda, ali zato ne bi izostavila niti jedne pojedinosti o prvim počecima, razvoju ili opadanju kršćanske vjere kod sviju naših naroda, kao što su Poljaci, Česi, Moskovljani, Bugar, Čerkezi [Malorusi], Hrvati, Bosanci i drugi. K tome htio bih prevesti koje duhovno djelo, lagano i jednostavno, no korisno i ugodno, kao npr. Teatro del mondo ili Monarchia Ecclesiastica od Zamorre itd. I uz ove i nekoliko drugih zanimljivih knjiga.

Te bih knjige htio ponijeti sa sobom u Carigrad ili radije u Smolensk u Rusiji, i poslati Knezu Povijest, s pokojom duhovnom knjigom, zadržavši ostale knjige kod sebe, i obećati mu i njih kad budu dobro pregledane, i stoga zamoliti u njega milost da mogu i sam doći i izraziti mu osobno svoje štovanje, uz neko jamstvo, i napraviti proslav:

Da gledajući sve osobe naših gore spomenutih naroda, ne nađoh danas osobe koja bi mu bila jednaka u veličanstvu (što nije lažno) i da samo na nj spada djelo koje obuhvaća vjeru, rat i mir čitavoga našega naroda, jer je on jedini u njemu najveća osoba i jer može najbolje braniti i uvećati njegovu čast. I da sam s toga razloga odlučio da neću služiti nikome drugome doli najdostojnijemu od naših narodnih vladara i da ću rado, mognem li, uložiti u njegovu službu koju stvar ili umom ili

djelima. Makar to bilo tako malo, ipak se nadam da me jedna tolika jasnost i blagost neće odbiti, itd. Dodao bih zatim da mu mogu služiti jezicima latinskim, talijanskim, španjolskim, hrvatskim, njemačkim i grčkim, kao tumač i kao poslanik; i ako bi mu se svidjelo također kao učitelj njegovih sinova u ovim jezicima, ili radije u kojem slobodnom umijeću na njihovom materinjem jeziku. I to bi bio ulazak u dvor. [...]

Ali dodirujući jezike samo usput, trebalo bi prije postati vješt posebno u državnim stvarima koje se tiču vjere, mira i rata. [...] Ne bi također valjalo zanemariti najniža slobodna umijeća. Od njih već sam preveo neka na hrvatski da bih ih poslije mogao s malom preinakom preložiti u moskovitski. Tako sam izradio Poeziju, Retoriku, Aritmetiku i Matematiku skupa s nekim duhovnim knjižicama, prema slabim svojim silama. Okušao sam se također u prevođenju slučajeva savjesti i filozofije. [...] Od drugih povijesti, književnih i duhovnih djela koliko ih budem mogao prevesti, toliko bih ih htio objelodaniti s dozvolom Kneza i uz reviziju biskupa, ne dirajući ništa vjerske kontroverzije, već samo druge korisne i ugodne stvari. A političke rasprave nikad ne kanim prevoditi niti objavljivati, već ću nastojati da se njima opskrbim, i držat ću ih uvijek za se samoga, kako bih se njima mogao poslužiti samo usmeno savjetujući Kneza da bih tako održao i sačuvao naklonost.

No može se reći: Kako ćeš ti zadobiti naklonost preko slobodnih umijeća i književnih djela kod onoga koji ne samo da prezire nego pače mrzi književna djela, kako se s njima skupa ne bi uvela različitost mišljenja i vjera, i nemiri u državi, kako to vele neki pisci, kako to tvrdi Possevino, da on [Knez] ne dopušta da ga itko od podložnika nadmaši u mudrosti?

Odgovaram: Knez moskovski sa svim svojim vazalima ne mrzi, nego baš naprotiv voli i promiče njegovanje duha i slobodna umijeća. [...] Odgovaram: Odon- da otkako su Moskovljani izišli iz podložnosti Tatarima (od čega je jedva 200 godina) jer su prepredeni i lukavi, počeli su odmah od početka razmišljati svojom glavom i držati sumnjivima sve narode osim Grka i zabranjivati saobraćanje s njima. Jer su se sviju bojali da ih ne prevare, no jedino s Grcima, potrebnim po njihovu mišljenju u stvarima što se tiču vjere, ostali su saobraćati. I jer Grci danas ne provode ni umijeće ni znanje, „slijepci su i vode slijepaca”. Kakvi su učitelji, takvi dolikuje da budu i učenici: surovi i neobrazovani. [...] Osim toga, naš je jezik toliko težak, tako da su i među urođenicima rijetko oni koji ga govore savršeno. [...] Ne proizlazi dakle neznanje Moskovljana iz toga što bi se mrzilo ili zabranjivalo književna djela, nego iz neznanja njihovih učitelja, iz teškoće jezika i zbog sumnje što je oni gaje prema onima koji bi ih mogli podučiti.

Budući da se naklonost stiće ne samo jezicima i književnim znanjima te umijećem raspravljanja o pitanjima države, nego također i hvaljenjem Kneza ako on to zavređuje, neće nedostajati građe da se mogne hvaliti sadašnje i nekadašnje velike knezove u prozi i u stihu; i to posebice na način stiha koji nitko (osim možda Ovidija, kako se dvoji o nekim njegovim riječima) nije stvorio, to jest stihovi na našem jeziku na načine i mjere latinske, što mi za pokušaj nije ispalo loše. A za zabavu Knezu moći će se koji puta izvesti u kazalištu predstava o njihovim svecima i vojvodama. [...]

Pri prevođenju i tiskanju knjiga trebat će sad izdati jednu svjetovnog sadržaja, sad jednu duhovnog sadržaja, i tako uvijek naizmjenice. Među duhovnima (osim onih nabožnih) izraditi i crkvenu povijest i traktat o obilježjima Crkve i tome slične traktate, kao i traktate o slučajevima savjesti i neka krupnija pitanja teologije. I nastaviti pisati povijest Kneza tog vremena. I ako mu se srećom ti poslovi svide, nagovoriti ga da me pošalje u Mletke da kupim i prevedem druge knjige. Tom prilikom mogla bi mu Sveta Stolica poslati pisma i pobude na sjedinjenje.

Na kraju dakle tolikog zaobilaženja i okolišanja koje bi se moglo protegnuti na četiri, pet ili više godina, koliko se već bude Bogu svidjelo, trebat će s milošću Gospodinovom otkriti Knezu pravu istinsku nakanu. Počevši mu zahvaljivati za iskazanu blagonaklonost, veličati njegove vrline i poticati ga na slavu i na veća djela. Nagovarati ga zatim na rat protiv Turaka, zajedničkih neprijatelja kršćana, i pritom iznijeti da proročanstva ne pristaju ni na koga više nego na njega koji treba pobijediti Otomane, i da će to biti lakše njemu nego ikojem drugom vladaru, jer Grci će ga poduprijeti time što će se pobuniti protiv Turaka, budući da je on njihovog obreda. A Bugari, Srbi, Bosanci, Vlasi i Moldavijci učinit će isto rado zbog ljubavi prema vladaru svog zajedničkog jezika i naroda; i s drugim razlozima pokušat će ga privoliti na takav pothvat. I bude li se oduševio takvom slavom, dodat će poslije da njegovi vazali nedostaju za to bez pomoći zapadnih vladara, jer Moskovljani ne umiju izrađivati oružje i drugo što je potrebno za rat tako savršeno kao što se to običaje u katolika. I stoga ako hoće da me pošalje k tim katoličkim vladarima, da će zacijelo od njih dobiti majstore, pomoć i savjete. No za to se hoće prije vjersko sjedinjenje s njima. Stoga ću ga moliti da izvoli naložiti da se raspravlja i istražuje istina kako bi se postiglo sjedinjenje. A ono je još potrebno i u slučaju da nadvlada Turke, jer neće nikad imati mira od katoličkih vladara budući ća se vjerom razlikuje od njih. Na toj točki raspravljati o sjedinjenju ako se do nje dođe. A preblagi Gospodin neka izvede sve na svoju slavu i čast. 1641. Hvala Bogu.

KRIŽANIČEVO PISMO RAFAELU LEVAKOVIĆU U RIM IZ
SMOLENŠČINE

9. travnja 1647.

Velečasni mnogopoštovani moj oče u Kristu. Spas vam od vrela spasenja!

Nalazeći se u krajnjoj tjeskobi i proganjan, komu bih se u Rimu mogao uteći kao vjemom prijatelju ako ne Vama, velečasni oče. [...]

Poznato je Vama, velečasni oče, kakvu sam uvijek imao želju da radim na gajenju našega jezika. Kad sam pak čitao Komentare o moskovskim stvarima Antonija Possevina, smjesta sam spoznao da je veliko mnoštvo naših naroda zatrovano raskolom. I usmjerio sam se ne samo na rad oko jezika nego zajedno, također plodnije, na dokidanje raskola. Otišao sam stoga u Rim i stupio u Grčki zavod. A gospodin naš blage uspomene biskup Benedikt izvrsno me oduševljavao kad mi je, među ostalim, pisao: „Mnogi idu u Indiju da obraćaju Indijce, a domaće raskolnike zanemaruju.” [...]

Želim u Vilniusu naučiti astronomiju da bih mogao raspravljati o ispravljanju kalendara i da bih se mogao ponuditi moskovskome knezu da predajem matematiku. [...]

Raskolničke kontroverzije želim sabrati koliko je moguće iz sviju pisaca, posvema ih urediti, po metodi i bilješkama što sam ih davno zamislio i zacrtao. [...]

Zatim želim jednu ili drugu političku ili povijesnu knjižicu prirediti i prevesti na slavenski ili moskovski. Srediti već gotovo sastavljenu raspravu kojom se knezu svjetuje da uvede studij slobodnih umijeća i da mene postavi za profesora, te da ono što sam o našem jeziku izradio dade o svome trošku tiskati. Slično jednu ili drugu nabožnu knjižicu, kao Tomu Kempenca, imati prevedenu na moskovski da je poklonim metropoliti. Sve to i svoju gramatiku u čisto prepisanu ponijeti u Moskoviju (ostavivši, međutim, na sigurnome mjestu knjigu kontroverzija i slavenske knjige) i ako se time uzmogne kneza ngovoriti da podigne škole, tada ću se ja morati vratiti zbog kupnje mnogih potrebnih knjiga koje ću kad pokupujem vraćajući se u Moskoviju moći među ostalima unijeti i one knjige o kontroverzijama prije ostavljene. Predajući u školama, dobro se je, ako ničem drugom, barem ovom nadati da ću jezik Moskovljana savršeno naučiti, te da će te neobrazovane duše preko znanosti postati krotkije, za umovanje sposobnije, kako bi razumjele one koji će možda jednom s njima latinski raspravljati o izlaženju Duha Svetoga i da neće tako bježati od raspravljanja. [...]

Ja nisam te zasluge da bih se usudio nadati da će se preko mene moći zbiti obraćenje moskovskoga naroda, ali niti ne dvojim o tome. Kao što je književnom izobrazbom poganskih filozofa na latinskom i grčkom jeziku bio utrput svetim ocima za raspravljanje o stvarima vjere, tako bi se također u nejednakom razmjeru književnom izobrazbom u našem jeziku, ako se Božjem veličanstvu sviđi mene nevrjednog za to izabrati, mogla postaviti prethodnica obraćenja u tom narodu. Doista priznajem, ni s kojom drugom svrhom nisam primio akademski stupanj teologije osim s tom da imam autoritet kako bih je jednom kod Moskovljana predavao. Povrh toga, da bih stekao poznavanje stvari koje se tiču Moskovije, nisam žalio truda: čitao sam, naime, sve pisce o moskovskim stvarima što sam ih uspio vidjeti: Possevina, Herbersteina, Pernisteina, Botera, Wasseberga, Piaseckoga, i iz njih izvadio bilješke. Isto ne prestajem govorenim izvješćem istraživati. Kupio sam također u Beču nov svezak, kojemu je naslov „Savjeti za rizničara“, a koji sadrži gotovo sve načine koji su se ikada ili sve od početaka primjenjivali u uvećanju riznice. Smatrah da će mi taj svezak biti od koristi ako iz njega saberem dozvoljene, časne načine i načine koji nikog ne povređuju, i prevevši ih na slavenski, ponudim ih knezu Moskovije. [...]

Sam od sebe ne tražim mučeništvo, no ako bi se Božjoj milosti sviđjelo iz kala uzdići siromaha i mene do toga dovesti, nadam se da sve mogu u onome koji me krijepi. [...]

Jednoć još u Rimu dao sam prečasnom g. Ingoliju svoje nakane na nekoliko listova ispisane, iz kojih se, ako još postoje, može vidjeti da se sadašnja moja nakana i izlaganje posvema podudara s onim nakanama. [...]

Jako Vas također molim da mi oprostite zbog moje tolike opširnosti kojom sam Vam s povjerenjem sve razložio, i zbog mnogočega ostaloga što sam u ovom pisanju zgriješio. Nadam se da ćete oprostiti čovjeku krajnje obrvanom i smetonom. Za ovo Vama, velečasni oče, preporučajući Vam se, molim istinsku sreću. 9. travnja 1647. Kod gospodina Stjepana Galinskoga blizu manastira Čereja, sjedišta gospodina nadbiskupa smolenskoga.

KRIZANIČEV PODNESAK CARU ALEKSEJU U MOSKVI,
27. rujna 1659.

Presilni, preslavni care, premilostivi vladaru!

Neka ugodno primi Vaše carsko Veličanstvo ovih nešto malo riječi od najmanjega svojega sluge, kojima preporuča svoju službu.

Kad je jedan egipatski mudrac upitao Platona o starinama i davnim djelima grčkim, Platon nije umio odgovoriti. Tada reče Egipćanin: „O Grci, Grci! Vi ste vazda djeca koja ne znaju svojih početaka!” – Tako može tko i slavenskom narodu reći: „O Slaveni, Slaveni! Vi ste vazda djeca!” I riječ će biti istinita jer Slaveni svi skupa ne znaju svojih starina. A to biva na veliku sramotu i štetu. U ljetopisnim knjigama drugih naroda čitali smo mnoge bajke i klevete i ozloglašenja izmišljena o ovom preslavnom ruskom carstvu i o sveukupnom narodu slavenskome.

S holsteinskim poslanicima bio je došao ovamo neki Adam Olearius. Taj je opisao sadašnji izgled ovog slavnog carstva. Tamo nabraja sve državne odjele i poimence navodi imena gotovo svih sada živih boljara i državnih službenika i sve najmanje stvari opisuje. Knjige su tiskane na njemačkom jeziku dvaput, na talijanskom jedanput. U tim smo knjigama čitali neka mrska ozloglašenja s nemalom žalošću i gnjevljenjem. Zbog spomenutih stvari može se pokazati kako je korisno i potrebno da se napiše pravična i savršena povijest ovoga carstva i svega naroda slavenskoga; da se time zatre i huljenje kojim se pisci povijesti nabacuju na ovo carstvo i na sav narod. – Ako Bogu i Vama, care, bude ugodno meni najmanjemu i posljednjemu to povjeriti, ja sam spreman za to djelo. Molim Vaše carsko Veličanstvo da me imenuje povjesnikom ljetopiscem Vašeg carskog Veličanstva i da pod tim imenom služim.

O laži, ropstvu i neslobodi

U Poljaka nema nikakva reda u državi: podanici se ne boje ni kralja ni suda. I svakomu jačemu slobodno je tlačiti nemoćnoga upravo kao što je vukovima i medvjedima slobodno hvatati i zaklati stoku, i ni jedan ih sud neće za to kazniti. Takvu medvjedu raspuštenost Poljaci zovu plemićkom slobodom, diče se da su između svih ljudi oni najslobodniji. Ni u kojoj državi nema takve zvjerinje slobode.

Kako su Poljaci razuzdani i kad uvidješe da se ovo bogoljubivo carstvo vodi svime što je dobro i prelijepo, zlo smisliše klevete i rekoše da u ovom carstvu nema nikakve slobode, već da je pusta tiranija i prinudno ropstvo i da je gore živjeti u ovom carstvu nego u egipatskom ropstvu ili u babilonskom sužanjstvu ili u tur-

skom uzništvu. Za sebe vele da su slobodno plemstvo a boljare ovoga carstva nazivlju pučanima.

Ta je kleveta kao neka svjetovna hereza, to jest lažna nauka koja se ne odnosi na duhovne nego na svjetovne stvari, i razmnožila se na daleko i široko jer narodi sve Evrope tvrdo joj vjeruju da je istinita. Iz nje pak izviru dva ljuta i nesretna zla:

Prvo zlo: Čerkezi [Malorusi] ovih se dana odmetnuše i zbililo se žalosno kršćansko krvoproliće, ne iz drugog razloga nego radi toga najlažnijeg uvjerenja.

Drugo zlo: mnogi zanatlije i ratnici i ljudi drugih staleža, korisni i valjani, dolazili bi na službu Vašem carskom Veličanstvu kad ih ne bi priječio taj isprazni strah od tiranije i neslobode.

Može biti prikladno napisati odgovor toj davolskoj zabludi da bi Čerkezi [Malorusi] spoznali težinu svojega grijeha i da se ubuduće ne bi odmetnuli, a inorodnici da razotkriju i zamrže laž, a domorodnici da se utvrde u vjernosti.

O carskom nazivu

Druga svjetovna hereza izašla je od Poljaka i svi je evropski narodi drže, to jest da od Boga okrunjenome i preslavnome vladaru našem i pomazaniku Božjemu Vašem carskom Veličanstvu ne daju dužnog naziva, nego posvuda u svim razgovorima i pismima i u tiskanim knjigama ne nazivlju carem nego samo velikim knezom. A Poljaci su nedavno dokinuli tu glupost i podaju Vašem carskom Veličanstvu primjeren naziv, samo ostali narodi ostaju još u toj herezi.

Druga je krivda što u pismima što ih kraljevi i knezovi ovamo šalju nigdje ne navode carskoga imena na onom jeziku kojim je pismo pisano, već pišu samo rusku riječ „car“; a morali bi pak tim jezikom [kojim sve drugo izrazuju] izraziti i ovo vladarsko ime „car“. No oni tom obmanom izbjegavaju da ne bi carskom veličanstvu dali dostojnu čast.

Zgodno bi bilo protiv te hereze napisati odgovor da spoznaju svoju pakost kojom se protive Bogu jer ne žele poštovati onoga koga Bog poštuje, dok pritom bez daljnijega carskim imenom časte neke beznačajne poganske i sve nevjerničke vladare.

O čitateljniku i knjižničaru

Svi su samodršci u drevna vremena u Egiptu, Asiriji, Perziji, Grčkoj i u Rimu i u ovo vrijeme po svoj Evropi i manji knezovi htjeli imati, imali su i imaju čitatelj-nike ili knjižničare za knjige koje mogu dobiti. Oni knjige raznih umijeća daju po redu razmjestiti i napraviti njihov popis u jednoj knjizi i brojevima označiti tako da se u tren oka nađu knjige koje se traže. Takav se posao i nazor povjerava čovjeku koji umije mnogo jezika da može znati mnoge knjige.

Vaše carsko Veličanstvo ima mnogo knjiga. Ne bi bilo loše svrstati ih u red, poprobjiti, popisati, da bi ih Vaše Veličanstvo moglo u svako vrijeme sagledati i razaznati o čemu sve te knjige raspravljaju, što uče i da radi učilišta knjige budu pri ruci.

Ako Bogu i Vašem Veličanstvu bude ugodno, mogu u toj stvari poslužiti jer umijem četiri jezika savršeno: slavenski, latinski, njemački i talijanski; umijem i

druga četiri jezika nesavršeno: grčki književni [starogrčki], grčki obični [novogrčki], poljski i ugarski. Ove razumijemo i možemo prevoditi na slavenski ili na latinski jezik savršeno, iako ih ne možemo savršeno govoriti. Lakše je, naime, razumjeti ili prevoditi neki jezik nego ga savršeno govoriti.

O ljetopisima ili povijestima carskim

Ništa nije korisnije i ugodnije ljudima koji se bave državnim poslovima od toga da poznaju razna carstva na svijetu, druge zakone, običaje, moć i bogatstvo. Ništa nije ni samim vladarima ugodnije negoli da slušaju istinite povijesti o takvim stvarima.

Do takvog se poznavanja može doći iz dobrih pisaca, a takvih hvaljenih pisaca ima koji od početka svijeta do sadašnjih vremena napisahu povijest, kao Botero, koji opisuje stanje i jakost gotovo sviju država na svijetu.

I o povijesti istočnoga carstva knjige koje postoje sadržavaju sve u sebi grčki ljetopis koji pisahu od Konstantina pa sve do propasti grčkoga carstva. Taj se ljetopis može nazvati carskom poviješću i dostojan je carskih očiju. S Božjom pomoću mogu ga prevesti.

Postoje također različite političke knjige iliti djela koja se bave upravljanjem zemlje, djela vrlo korisna i ugodna, kao što su: Marnix, Botero, Chokier i drugi. U njima se izlaže što je u vezi s tajnom ili korišću ili mudrošću i govori se o uzdržavanju carstva.

O gramatici i rječniku

Jezik je slavenski izginuo sa svijeta i nigdje se ne govori pravo, stoga mu je potrebna gramatika. Postoje dvije gramatike i dva rječnika, a u drugim knjigama slavenskim ima mnogo gramatičkih grešaka. Bude li Bogu i Vašem carskom Veličanstvu ugodno, uznastojat ću da izdam gramatiku i rječnik koji će biti bolji, pravilniji i savršeniji.

O Svetom pismu

Sveto pismo na slavenskom samo je jednom i to već davno tiskano u Ostrogu i već se malo tih knjiga nalazi. Mnogi ih žele kupiti ali ih ne nalaze. Primjereno bi bilo da se sveto ovo blago u ovom carskom gradu izda novo s drugim djelima. Ako Bogu i Vašemu carskom Veličanstvu bude po želji, mi možemo to štampanje nadzirati i bez grešaka ga čistog izdati na svijet.

Predgovori

KRIŽANIĆEV PREGOVOR „RAZGOVORIMA O VLADATELJSTVU”

Tobolsk, 15. travnja 1663.

1. U ovim su knjigama protumačeni razgovori i poticaji uzeti iz nekih uglednih pisaca koji pisahu o politici (odnosno o mislima i poslovima što se tiču vladara, države i naroda), poimence iz Phillipea de Cominesa, Paola Parute, Justusa Lipsiusa i drugih.

Phillipe de Comines bio je pariški velikaš, savjetnik dvaju francuskih kraljeva i poslanik k raznim vladarima. Smatraju ga izvrsnim političarom i političkim piscem.

Paolo Paruta bio je mletački velikaš i vijećnik. Pisao je pohvalno o politici.

Lipsius je bio filozof, čovjek veoma uman. Njegove su knjige vrlo čuvene.

A Maximus Faustus napisao je knjige o riznici, o novcu i o rudama. Donosi korisna razmišljanja i upozorava kako valja puniti riznicu da korist bude prava i trajna, da to bude vladaru na čast i da se pri tom ne ugnjetavaju podanici.

2. Još je i iz drugih različitih knjiga ovdje ispisano: ono *što se odnosi* na to kako očuvati ugled carskog naslova i veličanstva; *kakav sud* stvaraju drugi narodi o ovom preslavnom carstvu; *što u svojim* knjigama o njemu pišu; *što hvale* i što ne hvale; te *kako* ima da razumijemo njihovo osuđivanje i kako treba da im odgovorimo kad se desi prilika u poslanstvu ili drugdje.

Kako susjedni narodi običavaju izigravati ovu preslavnu državu; kako se treba s njima ophoditi u poslanstvima, pregovorima, trgovanju i u ratovima; kako treba da se čuvamo neprestanih njihovih obmana i lukavstava pomoću kojih oni sebi odvlače sav urod ove zemlje i imanje svega naroda.

3. Zatim, ovdje je riječ o trgovini, o rukotvornim djelatnostima, o težaštvu odnosno o poljodjelstvu, i o svim djelatnostima koje spadaju na obogaćenje državne riznice i zadovoljavanje čitavoga naroda.

Ovdje je riječ o učvršćenju carstva, o povećanju vojne moći i o svakojakim ratnim poslovima.

Ovdje je riječ o čuvanju časti i veličanstva; o stvarima koje svakako valja znati, a koje do sada, kako sumnjam, nisu nikad obznanjene.

Ovdje je riječ o zakonima, običajima i o Zakoniku; o tome kako se Zakonik s vremenom krši; o tome kako dobre zakone čuvati u cijelosti, a loše iskorijeniti.

O bolestima ili tegobama narodnim

4. Govoreći o onom mrtvacu koga Spasitelj uskrisi u gradu Nainu, sveti Ambrozije ovako veli: „Mrtvac onoga prema grobu nošahu četiri počela koja dovode do raspadanja i neprestano vuku prema grobu svako ljudsko tijelo.” Kaže se, naime, da je naše tijelo sastavljeno od četiri počela, to jest od zemlje, vode, zraka i vatre. Budući da su ona međusobno suprotna, i jedno razara drugo (svagda se naime suho bori s mokrim i toplo s hladnim), ne može u njima opstati mir, niti njihova sveza može biti trajna. Zbog toga i naše tijelo, s nesložnosti svojih udova, nosi u sebi vazda rat i nestaje pa mu je potrebno da se svakodnevno obnavlja hranom. Naime, kad ne bi jelo i piće (a povremeno i liječenje) obnovilo snagu tijela, ono bi brzo propalo i izginulo. Tako je upravo svaka država sastavljena od mnogih dijelova koji se ne slažu i koji svojom nesložnošću i rvanjem državu nužno dovode do raspadanja i pospješuju njezino rastakanje i propadanje; to jest, u svako vrijeme uvlače se na nezamjetan način domaći loši običaji te što nasilje, što lukavstvo inorodnika. Time se država kao bolestima zaražava, razbolijeva i raspada te joj je potrebna neprestana obnova.

5. Raspadanje, odnosno bolovanje narodno biva, razumije se, zbog različitih uzroka:

1. Ako kraljevstvo dospije pod vlast drugih naroda kao poljsko gdje kraljuju vladari tude krvi.

2. Ako se mora davati danak kojemu drugomu narodu.

3. Ako okolni narodi u pregovorima, u trgovini i u drugim poslovima lukavošću obmanjuju i osiromašuju naš narod.

4. Ako nema valjana sudstva i uprave: ako zločinci slobodno počinjaju nedjela i silnici slabima nanose nepravdu.

5. Ako su u kraljevstvu gramzljivi, surovi, bezbožni zakoni ili nabijanje poreza i nepravda, zbog čega ljudi moraju svagda jadno živjeti, uzdisati i žudjeti za promjenom.

6. Ako u našim djelima postoji kakva nepodobnost zbog koje sav narod trpi štetu, poniženje, zao glas i pogrde.

6. To i drugo zla su koja se mogu desiti narodima. Od njih treba da očuva u svako doba vladareva smotrenost: i valja se brinuti kako bi se na svaki način odstranile s tijela kraljevstva te bolesti. Dobar vladatelj nije zadovoljan time da državu održi u drevnom njezinom biću, već svagda nastoji da je učini bogatijom, moćnijom, časnijom i u svakom pogledu sretnijom. A koji se vladar ne trudi da svoju državu učini boljom, on je nedvojbeno čini gorom. Država se naime ne može dugo nalaziti u jednom obliku, već postaje ili boljom ili gorom. Poboljšanje pak i učvršćenje države mnogo više ovisi o dobrom zakoniku nego o raširenju granica i dobivanju novih zemalja.

7. Car Hadrijan rekao je na samrti svojim velikašima: „Našao sam grad Rim sa-graden od opeke, a ostavljam ga sazdana od mramora.” Dobro on napravi prema prilikama onoga mjesta i vremena. No mnogo bi bolje učinio i stekao veću slavu onaj vladar koji bi mogao reći: „Našao sam državu zatrovanu lošim običajima, a ostavljam je uređenu dobrim zakonima.”

8. Filip, knez češke zemlje u Nijemaca, običavao je govoriti: „Dobro”, veli, „uređenje države poznaje se po trima stvarima: 1. Po dobrim putovima: kad su dobri mostovi i kad se može zemljom ići bez straha od lopova i drugih nevolja. 2. Po dobrim novcima: kad se ne upropašćuje trgovina lošim novcima. 3. Po dobru sudstvu: kad je svima moguć dostup sudu, a uprava kad je brza u poslovanju.”

Dobro je doista govorio taj knez, ali ipak nije iskazao sve što je potrebno, već je rekao samo ono osnovno. Naime, osim toga troga što vladar provida, potrebne su i neke druge stvari o kojima ćemo s Božjom pomoći prema svojim silama ovdje razgovarati.

Razdioba djela

9. Jeremija veli: „Neka se ne diči mudar mudroču svojom, niti silnik jakošću svojom, niti bogataš bogatstvom svojim. Već tko se diči, ovim neka se diči da poznaje mene – govori Gospod” (Jr 9,23). Tim riječima prorok opominje da je više od svega potrebno dati Bogu slavu, to jest poznavati ga, ljubiti i dobrim ga djelima častiti. A pritom pokazuje da su tri stvari kojima se svijet slavi i za koje drži da je

u njima njegova sreća: to jest bogatstvo, moć i mudrost. Ali prorok kaže da je ta svjetovna slava isprazna i za duše pogibeljna ako čovjek svoju nadu postavi u nju i pritom Boga zaboravi. Ako li čovjek ne odstupi od Boga, te stvari nisu zle, nego su dapače dobre, veoma korisne, potrebne i Božji su darovi. Zato mi želimo ovo djelo razdijeliti na troje i povesti razgovor o vladarskom bogatstvu, moći i mudrosti.

Neke poglavite izreke o vjeri, bogatstvu, moći, mudrosti i časti

10. Navedene prorokove riječi otkrivaju nam da su četiri stupa države: vjera, bogatstvo, vojna moć i mudrost. Vjera krijepi dušu i priprema vječno blaženstvo; ostalo troje krijepi tijelo i tvori tjelesnu sreću, ako se čovjek njima ispravno i umjereno služi.

11. Ali čudna je to pojava i veoma velika nesreća da jedva tko istinski traži ono što je najbolje i najpotrebnije: vjeru, velim, i vječno blaženstvo. A bogatstvo, moć, mudrost i čast sav svijet ište, i o tome bez kraja i bez mjere misli. Ali mnogi i pre-mnogi to ne traže ispravnim putem, dok mnogi i ne znaju u čemu se to sastoji.

12. Državno bogatstvo nije toliko u riznici srebra i zlata, već mnogo više u množini ljudstva. Nije bogatiji onaj kralj koji ima više zlata, nego onaj koji ima više ljudi. Pismo naime veli: „U množini ljudstva slava je kraljeva, a malobrojnost ljudstva postiduje vladara” (Izr 14,28).

13. Moć se ne sastoji toliko u prostranosti zemlje ni u utvrđenosti gradova, nego mnogo više u dobrom zakonodavstvu. Kod gramzljivih zakona najbolja zemlja ostaje pustom i rijetkim je žiteljima napučena. A s odmjerenim zakonima i loša zemlja biva napučena i narod gusto naseljen.

14. Svjetovna kraljevska mudrost sadržana je u ovim dvjema izrekama: „Poznaj samoga sebe. Ne vjeruj inorodnicima.” Kao što naime obični ljudi bivaju prevareni od običnih ljudi, tako i kraljevi od kraljeva i čitavi narodi od naroda trpe mnoge obmane. Jedino je onaj čovjek slobodan od obmana koji nije lakovjeran. Ovo drži za vječnu istinu: nitko uopće ne čini nikakva dobra radi bližnjega svoga nego samo radi sebe i svojih razloga. I zato tko god ljudima vjeruje, lišava se svog nadanja. U našem je narodu najviše uzrok općih nevolja, svih skupa i svake pojedine, to što sami sebe ne poznamo a vjerujemo inorodnicima.

15. Neki misle da je slava, čast i ugled vladarev u ovom trojem: 1. inorodnicima pokazivati krasna i skupocjena odijela, postrojenu vojsku i vladarevo srebro i riznicu; 2. istim inorodnicima, poslanicima i trgovcima poklanjati velike bogate darove; 3. njih također, mnoge inorodnike, držati kod sebe na visokoj plaći, besposlene i nepotrebne, a samo zbog slave koju oni pružaju. Ali, koji tako sude, grdno se varaju i svoje vladare zavode u zabludu. Isprazna je slava svoje moriti da tudince nasitiš. Susjedni narodi toga ne hvale, već, štoviše, to kude i ismjehuju.

16. Nije kraljeva slava u tome ako inorodnici od njega prime veoma bogate darove, osim u nekim potrebnim trenucima, nego je slava u tome da se ne da prevariti u trgovini i u pregovorima.

17. Nije kraljeva slava u tome ako se mnogi inorodnici kod njega prežderavaju i opijaju. Same te naime dangube dok jedu i piju podsmjehuju se takvom postup-

ku, a drugi još i više. Nego je slava kraljeva kad su domaći podanici bogati u časti. Ukoliko koji kralj zapovijeda časnijim podanicima, toliko biva sam smatran časnijim. Kralj koji hoće biti osobito častan kod kraljeva mora učiniti časnima svoje knezove i boljare.

18. O kako se varaju oni koji misle da se ugled vladarev temelji ponajviše na bogatoj riznici, makar država bila siromašna. Ni po čemu nije vladar toliko ugledan kao po bogatstvu podanika. Gdje su podanici bogati, ondje vladatelj može voditi rat kako dugo hoće. A gdje je samo riznica bogata, a sva zemlja siromašna, ondje brzo nestane moći.

KRIŽANIČEV PREDGOVOR „POLITIČKIM KNJIŽICAMA“
Tobolsk, 1663 – 1666.

1. Prorok Natan, makar poslan od Boga kralju Davidu, nije iznio Božju poruku jednostavnim riječima, već je smislio riječ kojom da počne (o dva čovjeka: o bogatom i siromašnom); nju je na početku iznio i preko nje napravio uvod i u ostalu besjedu.

Pobožni, presilni caru, ako se Natan, koji je bio Božji poslanik, ne usuđuje svoje kralju jednostavno govoriti, već s dostojnom obazrivošću i strahom izdaleka zaobilazi i svoju riječ zamata u prispodobu, koliko više ja jadani (koji nisam ničiji poslanik, već posljednji među grešnicima) obuzet strahom i trepetom da ne zamuknem i ne ustegnem se Tvome carskom Veličanstvu riječ izreći i zaustiti?

Ali me kraj svega toga krijepi i Davidova i Tvoja, care, dobrotu. Kralj je naime David (kojega Bog zove mužem po svojem srcu) sjao urešen mnogim čudorednim svojstvima; a među ostalim što je u njega bilo hvale vrijedno, krotkost nije bila posljednja, jer, makar je bio kralj i prorok i velikan, nije smatrao ispod časti da saslušati riječi jednostavna čovjeka.

Ti pak, prečestiti care, dostojno nasljeduješ i odražavaš Davida u pobožnosti i u drugim čudorednim krepostima i hvale vrijednim postupcima.

Nakon te usporedbe i ja nevrijedan čovjek otvaram usta pred Tvojim carskim Veličanstvom, uzdajući se u Tvoju svijetu poznatu dobrotu da nećeš za zlo uzeti spremnosti mene nedostojnoga i moje ponizne službe, već da ćeš je pače s milošću i naklonošću prihvatiti.

2. Razloge zbog kojih sam ja nevrijedni čovjek došao ovamo da živim pod okripljem Tvoje milosti i djelo koje podastirem sa svom poniznošću obznanjujem Tvojemu Veličanstvu.

Ponajprije uočio sam još u svojoj mladosti da je naš slavenski jezik od drugih jezika gadno okaljan, zbrisan, izopačen i umalo sav posve nestao. Zbog toga sam svagda imao želju da bi naš jezik bio njegovan i do savršenstva doveden: da bismo imali dobru gramatiku i rječnik, i pomoću toga da bismo mogli pravilno pisati i govoriti, te da bismo imali obilje riječi koliko je potrebno za izražavanje čovječjih zamisli, u svakom govoru i pri općim narodnim poslovima.

3. Drugo, zapazio sam da se slavenski narod dijeli na šest dijelova: na ruski, poljski, češki, bugarski, srpski i hrvatski dio. Svi ti dijelovi imahu neko vrijeme do-

morodne kraljeve iliti vladare. A danas jedino ruski dio, po Božjoj milosti, živi pod Tobom, carem i gospodarem svoga jezika, a svi su ostali Slaveni podvrgnuti tuđim narodima. A s time ide skupa i drugo zlo: nalaze se tek neki djelomični povjesničari kod Rusa, Poljaka i Čeha, no nigdje se nije moglo još vidjeti prikladnih i potrebnih historija ili spomenica i drevnih povijesti o sveukupnom narodu. A Nijemci ne prestaju smišljati i svake godine u novim knjigama opisivati sramotne klevete i laži o svemu našem narodu, a najviše o ruskom dijelu prezirući carstvo naroda i od Boga danu slavu. Ja nevrijedan dakle želio sam ugledati napisanu takvu povijest o svome narodu, u kojoj bi bio potisnut i pobijen njemački zazor sa svojim klevetama i prljavim pogrdama. Budući da sam nemam sredstava dostatnih za pisanje takvih knjiga došao sam k Tvojemu carskom Veličanstvu da molim i prosim uzdržavanje koje je potrebno da bi se napravio taj posao, koji bih rado htio dogotoviti Bogu i Tebi, caru gospodaru, na čast a svemu narodu na mnogu korist i utjehu.

4. Treći razlog mojega dolaska bio je ovaj: čitao sam u raznim knjigama, a i u običnim sam razgovorima slušao povijest o djelima i poslovima ovoga Tvojeg preslavnog carstva. Poslanike otpravljene odavle u druge zemlje neke sam sam vidio a o nekima iz pripovijedanja doznao. Iz tih sam spoznaja prosuđivao i razmišljao: neke stvari koje je veoma potrebno znati nisu obznanjene niti spoznate. Poimence i najvećma sam doznao o mnogolikim lukavstvima kojima drugi narodi običavaju mamiti nas Slavene, a osobito o tome kako zaluduju i zavaravaju svakodnevno ovo preslavno carstvo. Mnogi sam trud uložio radi toga da bih mogao na takve lukavštine i zablude djelomično ukazati i u ovim sam knjižicama popisao što sam smatrao korisnim.

Podastirući dakle, presilni i preslavni care, s velikim strahom i poniznošću Tvome Veličanstvu ovu molbu, dajem kao dar nekoliko političkih misli koje sam s mnogo marljivosti sabrao i za koje mislim da će biti korisne ovoj vladavini Tvoga Veličanstva. Posve sam uvjeren da ćeš, budeš li izvolio, milostivi care, baciti pogled u ove knjižice i utvrditi kako nije moguće da bi ove besjede proizišle od laskavca ili čovjeka koji ne bi bio Tvome Veličanstvu iskreno vjeran i svim srcem odan. Ovdje se otkrivaju naime razne varke, zasjede i zablude neprijatelja. A obavljajući to, nije se moglo mimoći a da se ne govori i o raznim narodnim djelima i društvenim uređenjima, što obično spada u političke misli. A sve je to po mojoj namisli tek jedna jednostavna, nevrijedna napomena ili kazalo za podsjećanje u tolikoj množini narodnih potreba. To je također i svjedočanstvo moje vjernosti Bogu na slavu, Tebi, care, na službu a narodu na korist.

5. Nitko od ljudi na svijetu nije tako sretan i blažen kao oni vladari kojima je Bog dao dobro htijenje da izvrše svoju službu i dužnost kao što je Tebe, o preslavni care, Gospod svemogući bogato obdario takvim svojim preblagim darom, odnosno dobrim htijenjem. Ti dobrohotni vladari naime mogu lako i s veseljem postići spasenje duše (koje ostali ljudi moraju tražiti s mnogim naporom i teškoćama). To jest, ako ti vladari nastoje podesiti svoju vladavinu Božjoj slavi i sreći naroda, tada naime i svoje kraljevstvo proslavljaju i učvršćuju i stiču od svoga naroda blagoslov, u drugih naroda hvalu i ugled, a kod Boga milost i vječno spasenje.

Drugo: zacijelo se može radovati i sebe smatrati sretnim onaj kralj kojemu pripada kraljevstvo koje traži izvanrednu skrb i zalaganje, u kojem vladar može svoju dobru volju javno svijetu posvjedočiti (dobrim zakonima i raznim za narod spasonosnim uredbama), odnosno tvoriti velika djela koja će se zato pamtili u budućim stoljećima.

Preslavni care, i zbog toga razloga mi te zovemo blaženim. Ovo naime Tvoje preslavno carstvo u sadašnjem je stoljeću najnovije na svijetu, odnosno od svih nama poznatih kraljevstava novije. Budući da nije dakle staro, još nije moglo biti tako uređeno i učvršćeno svakojakim dobrim zakonima da mu ne bi trebalo Tvoje izvanredne pažnje, brige i obnove. Tako kao što Rimskom Carstvu bijaše osnivač Julije, to je ovom Ruskom Carstvu začetnik car Ivan Vasiljevič. A što onomu bijaše mnoge hvale vrijedan car August, Trajan i Konstantin, to ovome ruskome možeš biti, i jesi Ti, preslavni care, to jest zakonodavac, ureditelj i utvrđitelj. I što je rekao August (pošto je carstvo utvrdio zakonima) svojim Rimljanima: „Ako rimski narod nikad ne dokine ove zakone i uredbes što sam ih donio, i ovo će carstvo biti zauvijek neoborivo”, to isto i Ti možeš svojim podanicima reći i djelom dokazati.

Treće: sretno je i blaženo ono kraljevstvo koje u sebi ima lak način za ispravljanje sviju propusta i pogrešaka ako bi se u njemu dogodio kakav nered. Zbog toga je ovo Tvoje preslavno carstvo doista sretno jer Ti držiš u njemu savršenu vladavinu, vlast i moć da možeš lako ispraviti svako izopačenje i pogrešku, ako bi se u njemu našla koja neurednost u narodnim poslovima.

O care, Ti u rukama držiš čudotvorni Mojsijev štap i njime možeš činiti u vladanju čudesa. Držiš, velim, savršenu monarhiju i time imaš savršenu pokornost i poslušnost podanika. A gdje god se u kojem narodu nalazi kakva savršena poslušnost, tamo se nalazi i sav onaj temelj i orude što spada na dobrostanje naroda i na sreću države. Zbog toga i mi nedvojbeno vjerujemo da unazad nekoliko stoljeća (ljudskih pokoljenja) nije bilo na ovom našem (ili nama poznatom svijetu) kralja, ni vladara, ni velikana, koji bi imao mogućnost i priliku činiti takva velika, čudesa, Bogu i ljudima mila djela kao što ih možeš učiniti Ti, o care, i time zadobiti kod slavenskoga naroda neprestano blagoslivljanje, kod ostalih naroda besmrtnu hvalu, udivljenje i velik ugled, a kod Boga poslije ovog zemaljskog ono bolje, nebesko i vječno kraljevstvo.

6. Mi smrtni ljudi zovemo Boga svemogućega svojim Ocem, jer on nama i našim smrtnim očevima daje biće i žiće. A Krist Spasitelj uspoređuje sebe Boga s domaćinom iliti ocem. Budući da su kraljevi Božji namjesnici, i oni se dostojno uspoređuju s ocem. Tako nekoć Rimljani nazivahu ocem naroda cara Trajana i druge svoje vladare, ne sve, nego one koji su učinili puno za opće dobro naroda.

To isto potvrđuje običaj ruskog jezika. Kod Poljaka naime, Čeha i Zadunavskih Slavena riječ *gospodar* označuje oca obitelji; i svaki otac, ili gospodar čeljadi i doma, slovi tamo kao gospodar. A ruski jezik naziva gospodarima ne jednostavne ljude, već vladare, i tako se obznanjuje: što je otac obitelji ili gospodar u svojem domu, to mora biti kralj u svojem kraljevstvu. Jer, doista kraljevstvo nije ništa drugo nego narodno vođenje doma. Kao što je svaki otac dužan pobrinuti se za

potrebnu hranu, odjeću i nauk svojoj čeljadi, tako je i kralj dužan pobrinuti se za tjelesnu i duševnu sreću svojih podanika. Ili, da jasnije izrečem, kralj je dužan da svemu narodu prema svojim silama pribavi ove četiri stvari: bogoštovlje, pravdu, obranu i jeftinoću. Bogoštovlje, velim, ili pravu vjeru, pravdu ili sud u žalbama i nepravdama, obranu od vanjskih neprijatelja i domaćih lopova i nasilnika, i jeftinoću ili obilje stvari prikladnih za čovjekov život. To je dužnost, svrha kraljevska, i radi te zauzetosti i te skrbi Bog je na svijetu postavio svoje namjesnike. Svemu je širokome svijetu očigledno kako Ti, preslavni care, milostivo, dostojno i divno izvršuješ svoju visoku carsku dužnost, i činiš svoj narod sa svih strana sretnim, i svoju im ljubav dokazuješ kao otac tjelesnoj djeci. I zbog toga si nam svima Ti punim pravom NARODNI OTAC. Kao što dakle djeca u tjelesne očeve, tako mi najprije u Boga, i zatim u Tebe, gospodaru, polažemo čvrstu nadu o svakom dobru.

KRIŽANIČEVA „NAPOMENA ČITATELJIMA” NJEGOVE „GRAMATIKE”
Tobolsk, 1665.

Napomena čitateljima
O našem pismu i govoru predočenima u ovim knjižicama

Najprije molim svakog dobrohotnog čitatelja ovih knjižica da se ne začudi ovomu mojem načinu pisma i govora zbog toga što se on ne podudara u svemu s običnim ruskim pismom. Upravo kao što u grčkom jeziku postoje različita narječja, i grčki su pisci pisali neki atičkim, neki dorskim, neki zajedničkim narječjem, a ipak su ih svi bez prijekora čitali, tako se i ja nadam da će ovaj moj govor razumjeti sva plemena ruskog naroda i sva narječja, tj. sami Rusi i Slaveni, Poljaci i Česi. I radi toga sam naumio ovako govoriti (kao nekim općim jezikom) da bi taj govor svi razumjeli. Stranoga ovdje nema ničega ni u riječima ni u sastavljanju besjede. A tvorbe i završetke riječi izabrah takve koji su općenitiji ili mnogim našim narječjima zajednički. Tako ja prosudih da je zgodno. A svaki neka govori i piše kako sudi da je ljepše, i po Apostolovoj riječi neka svaki slijedi svoje mišljenje.

Neka se znade i ovo: i ja sam upao u opću zabludu u ovim knjižicama kad sam, govoreći o prvotnom i knjižnom našem jeziku, nazvao ga i napisao ga „slavenskim”, a valjalo je napisati „ruskim”, i istom nakon dovršenja i prepisivanja knjiga, uočio sam ovu zabludu o kojoj dajem podrobnije objašnjenje u predgovoru što slijedi.

KRIŽANIČEV PREDGOVOR „GRAMATICI”
Tobolsk, 7. listopada 1665.

O ovom jeziku, o kojem ovdje nakanismo raspravljati s Božjom pomoću, treba najprije znati kojim ga se imenom pristaje zvati. Pogrešno je što se ovaj naš jezik, kojim pišemo knjige i obavljamo službu Božju, zove slavenskim jezikom, dok bi se zapravo morao zvati ruskim.

Šestoro plemena naime nekoć imашe kraljevstvo i još do danas šest naroda (l'udstvo) i šest jezičnih slavenskih narječja u našem narodu (naródu): to jest Rusi, Poljaci, Česi, Bugari, Srbi i Hrvati, a ovi troji posljednji svojim zajedničkim imenom zovu se Slaveni i Zadunavci. Između pak svih tih narodnih područja, najstarije i svim ostalim začetak jest pleme i ime rusko: i ono je jedino bilo davnim grčkim i rimskim piscima poznato i čitamo ga zapisana u starim knjigama. A sva ta ostala plemena (pokolēnja), kako su od Rusa proizašla, tako su nužno i njihova imena mlada od ruskog imena: i nisu mogla biti poznata drevnim piscima. No ino-rodni pisci (svojih, naime, nemamo) posljednjih stoljeća pripovijedaju nam kako u vrijeme cara Mauricija najprije Slaveni prijedose preko Dunava i pojavise se u pokrajinama Rimskog Carstva, u kojima do dana današnjega prebivaju. Ali isprva se zvahu doduše jednim imenom Slaveni, a poslije nekog vremena, pošto su osvojili prostrane pokrajine, razdijelise se na tri kraljevstva i po svojim vojvodama prozvani su Bugari, Srbi i Hrvati. A druge pak skupine, također ruskog naroda, krenuvši od Istoka na Zapad, nastaniše se na ovoj strani Dunava u raznim pokrajinama i osnovaše Poljsko i Moravsko ili Češko Kraljevstvo. Budući da su Slaveni s Grcima i Rimljanima neprestano ratovali i nemalo njihovih pokrajina osvojili, stoga je u novijih Grka slavensko ime postalo većma poznato nego rusko zajedničko ime svega naroda (naróda). I to je razlog već spomenutoj pogrešci: da noviji Grci u svojim knjigama spominju češće slavensko ime i da naši ljetopisci pomisliše kao da bi našem narodu početak bio od Slavena, i kao da su Rusi, Poljaci i Česi odande bili ovamo došli. No budući da je jedino rusko pleme i ime poznato drevnim piscima, i ono se nalazi u iskonskoj svojoj domovini, u Rusiji, a ostale skupine sve proiziđose iz Rusije i pojavise se kao novi gosti u krajevima u kojima sada prebivaju, sigurno je rusko pleme i ime ostalim svima vrelo i korijen. Stoga, kad hoćemo zajedničkim imenom obuhvatiti i shvatiti svih naših šestoro plemena (pokolēnje), i svih šest jezičnih narječja, ne pristaje zvati ih novijim slavenskim imenom. I prema tome nije rusko narječje plod slavenskog narječja, nego su slavensko, češko i poljsko narječje potomci ruskog jezika. A najvećma jezik kojim pišemo knjige niti jest niti se ispravno može zvati slavenskim, već ruskim knjižnim ili drevnim jezikom. Prvo zato jer je to narječje ostalim petorim ili šestorim korijen, i prema tome nastalo je bez sumnje u najstarijem plemenu, u Rusa. A drugo zato jer je taj knjižni jezik mnogo sličniji današnjem ruskom općem narječju nego bilo kojem slavenskom narječju. (...)

Sva naša spomenuta plemena (pokolēnja), došavši u tamošnje svoje nove naseobine, s vremenom padoše pod vlast inih naroda, to jest Nijemaca, Ugara, Talijana i Turaka, i izgubiše neki trećinu, neki polovicu riječi svojega očinskog jezika i svaki dan sve više gube. Gdje naime u nekom narodu nema književnih pisaca ni kraljevskih ureda i narodnog ustrojstva ili zakonika na vlastitom jeziku, ondje se nužno jezik kvari i gine. A gdje su poslovi kraljevstva i narodni zakoni uredeni svojim jezikom, ondje jezik biva obilniji i iz dana u dan postaje ljepši.

I prema tome, u Bugara nemamo što tražiti; jezik je tamo toliko izgubljen da mu jedva ostaje trag. U Poljaka je polovica riječi primiješana iz drugih raznih jezika. U češkim knjigama jezik je čistiji od poljskog, ali i on nemalo zagaden. A

Srbi i Hrvati tako su izgubili svoju djedovsku besjedu da, osim domaćih poslova, ne mogu ni o kakvom drugom djelu kakvo valjanije pripovijedanje sastaviti. O njima je netko napisao: Hrvati, veli, i Srbi govore svim jezicima, a ništa ne govore. Prva, naime, riječ u njih jest ruska, druga ugarska, treća njemačka, četvrta turska, peta grčka ili talijanska ili albanska. Tako je ondje govor iskvaren primjesom tuđih riječi, ali unatoč svemu tome, gledajući na gramatička pravila, nigdje se ne čuju tako pravilni naglasci, niti tako čist izgovor riječi, bilo svojih, bilo tuđih, niti oblik govora prvotnom i izvornom ruskom jeziku tako sličan i svojstven kako se čuje u Hrvata. Međutim, ne posvuda, nego samo u jednom malom kutu zemlje oko rijeke Kupe, na području gradova Dubovca, Ozlja i Ribnika. Onamo se, naime, u vrijeme turskih posljednjih najezda i nakon zauzeća hrvatske prijestolnice Bihaća grada (među vrlo strme gore i teško prohodna mjesta) sklonilo hrvatsko i srpsko plemstvo. I koliko je još do sada ostalo starog, početnog i čistog izgovora, ondje se našlo za moga djetinjstva. A sve zato što ondje zbog strmih gora i neplovnih rijeka nema nikakva prometa ni trgovine i dolazi malo inorodnika koji bi kvarili izgovor. Ovdje u Rusiji, naprotiv, izgovor je doduše i gramatičko pravilo ponešto pomaknuto sa svojega mjesta, ali ima riječi prikladnih i našem jeziku vlastitih mnogo više u Rusa nego u Hrvata, ili bilo gdje drugdje, zbog toga što se službeni spisi i svi narodni poslovi obavljaju u Rusiji na domaćem jeziku. Bjeloruski jezik nije manje, nego pače više iskvaren i iznakažen nego hrvatski i poljski. (...)